

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ / СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 316.526-053.6:061.3

DOI [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-1\(355\)-173-179](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-1(355)-173-179)

Коношенко Сергій Володимирович,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
м. Дніпро, Україна.

konoshenko.sergey777@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7727-2897>

Коношенко Наталія Анатоліївна,

кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри дошкільної освіти
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
м. Дніпро, Україна.

konoshenko.natalia77@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7637-8523>

Трубник Інна Василівна,

кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри соціальної роботи
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
м. Дніпро, Україна.

innatrubnik@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6076-430X>

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Процеси реформування в сучасному українському суспільстві вплинули на всі сфери життєдіяльності особистості. Відбувається процес гуманізації культури, формування цінностей, адекватних новим соціальним відносинам. З іншого боку, варто констатувати маргіналізацію широких суспільних верств, що викликає зниження рівня культури загалом і комунікативної культури зокрема. У зв'язку із цим у сучасних умовах виникає необхідність цілеспрямованої роботи з формування комунікативної культури, управління та оптимізації цього процесу. Водночас студенти закладу вищої освіти розглядаються як одна з найбільш соціально активних груп населення, яка найближчим часом визначатиме розвиток держави. Випускник вищого навчального закладу, який має вищу освіту, повинен бути не лише висококласним фахівцем, грамотним працівником, а й висококультурною особистістю, здатною як відтворювати зразки культури, так і творчо перетворювати навколишню дійсність, нести зразки культури в усі сфери життя.

Проблему підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до професійної діяльності досліджували в різних напрямках. Зокрема, професійно-комунікативну компетентність фахів-

ців розглядали В. Баранюк, Д. Годлевська, О. Канюк, І. Козубовська, Т. Кобзар, М. Лаптева, В. Москаленко та інші вчені. Лінгводидактичні закономірності формування комунікативної компетентності особистості розкрито в дослідженнях А. Богуш, Н. Драгомирецької, О. Копусь, Н. Остапенко, М. Пентиліук, Т. Симоненко та інших авторів. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь розглянуто в роботах Ф. Бацевича, Л. Мацько, О. Пасічник, Л. Савенкової, Т. Шепеленко та інших науковців. На жаль, дотепер не досить вивченими залишаються питання формування комунікативної культури майбутнього фахівця соціальної сфери в навчально-виховному процесі педагогічного університету. Це й зумовлює актуальність проблеми дослідження.

Метою статті є теоретичне обґрунтування структурних компонентів комунікативної культури майбутнього фахівця соціальної сфери.

Методи узагальнення, порівняння та систематизації були використані в роботі для розкриття теоретико-методологічного підґрунтя розроблення структурних компонентів комунікативної культури майбутнього фахівця соціальної сфери.

У літературі побутує поняття комунікативної культури суспільства та комунікативної культури особистості. Назвемо функції комунікативної культури суспільства:

1) комунікативна культура забезпечує управління процесами трансляції соціального досвіду, формує єдиний напрям думок, волі й почуттів у цій соціальній групі. Для цього широко використовуються механізми педагогічного, соціального, художнього та масово-комунікативного спілкування;

2) комунікативна культура здатна приводити індивідуальну свідомість у відповідність до принципів і норм, що панують у соціальній групі. Відомо, що будь-яка культура виробляє форми та правила комунікації, які відповідають конкретним умовам взаємодії людей, і покликана забезпечити найбільш ефективно досягнення соціальних та індивідуальних цілей;

3) комунікативна культура полегшує взаємне пристосування людей та створює умови для адаптації особистості до певних зразків поведінки. Соціальна адаптація особистості відбувається у процесі її спілкування з іншими людьми;

4) комунікативна культура корелює з поведінкою особистості, узгоджує її з нормами, прийнятими в конкретному соціумі;

5) комунікативна культура здатна посилювати та активізувати людську діяльність шляхом впливу на групові почуття й волю, а також створювати масові емоції як спонукачі масових дій;

6) комунікативна культура є носієм системи неформальних санкцій суспільства чи соціальних груп, тобто санкцій, які регулюють поведінку особистості. Комунікативна культура акумулює, транслює нормативні санкції, за допомогою яких і здійснює свою контрольну функцію (Баранюк, 2016, с. 56).

Наявність незадоволених бажань породжує в людях психологічну та соціальну напругу. Комунікативна культура покликана звільняти від цієї напруги, не порушуючи загальноприйнятні норми (Москаленко, 2008, с. 24).

На переконання Л. Савенкової, культура особистості розуміється як гармонія культури знання, культури творчої дії, культури почуттів і спілкування – гармонія людини із самою собою та суспільством. Вона проявляється у триєдності духовного світу людини, інформаційної системи та функціональної культури чи поведінки людей у суспільстві. Гармонія людини із собою досягається через визначення гармонії, що коїться з іншими людьми, суспільством, природою, людською діяльністю. Особливу увагу авторка приділяє формуванню культури життєвого самовизначення, здатності до культурної самореалізації, самоорганізації та само-реабілітації. Головне, що потрібно людині, – це здоров'я, моральність і розумові, трудові, художні, комунікативні здібності, які своєю чергою є основою формування здібності до саморозвитку (Савенкова, 2015).

На нашу думку, формування комунікативної культури майбутніх фахівців соціальної сфери має бути одним із важливих завдань у закладі вищої освіти. Від рівня комунікативної культури залежить можливість людини адаптуватися до роботи в суспільстві, здатність зменшити вплив негативних чинників на її емоційний стан, самосвідомість.

Комунікативна культура проявляється через соціально-психологічні комунікативні вміння, через логіко-композиційні, інформаційні комунікативні вміння, що визначають культуру мислення, та мовні комунікативні вміння, які визначають культуру мови. Компоненти взаємно впливають один на одного, а межі між ними досить прозорі.

Комунікативну культуру особистості можна розглядати як систему її якостей, яка включає такі компоненти:

- культуру мовної дії (грамотність побудови фрази, простоту та ясність викладу думок, образну виразність і чітку аргументацію, адекватний ситуації тон спілкування, динаміку звучання голосу, темп, інтонацію, гарну дикцію);
- культуру самоналаштування на спілкування та психоемоційне регулювання свого стану;
- культуру жестів і пластики рухів (самоуправління психофізичним станом, напругою та розслабленням, діяльну самоактивацію);
- культуру сприйняття комунікативних дій партнера зі спілкування;
- культуру емоцій (як вираження емоційно-оцінних суджень у спілкуванні) (Бацевич, 2004).

На наше переконання, комунікативна культура особистості може бути розглянута як формована у процесі життя унікальна сукупність відносин людини до взаємодії з іншими людьми, освоєних у процесі соціалізації знаків і символів, моделей імовірної та реалізованої поведінки, що виявляється у спілкуванні. Ці три компоненти є взаємодоповнювальними та взаємопов'язаними за умови домінування та визначальності нормативно-ціннісного.

Дослідники підкреслюють ключову роль засвоєних людиною норм і цінностей у структурі комунікативної культури особистості. При цьому ми вважаємо за доцільне не обмежуватися лише гуманістичними цінностями та цінностями міжособистісної взаємодії. Важливими складниками комунікативної культури є екзистенційні (уявлення про добро, зло, щастя в житті тощо) та вітальні (життя, здоров'я, особиста безпека, добробут, сім'я, освіта тощо), демократичні (свобода слова, совісті, партій, національний суверенітет тощо) і партикулярні цінності (прихильність до малої батьківщини, сім'ї), цінності суспільного визнання (працелюбність, соціальне становище), які в сукупності утворюють ієрархічну структуру та визначають власне ставлення особистості до інших людей, спілкування, чужої позиції, продуктів діяльності.

Водночас не можна недооцінювати пізнавальний чи знаково-символічний компонент комунікативної культури особистості. У цьому питанні насамперед виділяються мова і мовлення як знакові системи та найважливіші засоби спілкування, словниковий запас людини, що забезпечує комунікацію на рівні культури. Однак оволодіння сигніфікаційною культурою суспільства передбачає також пізнання, розпізнавання та вільне використання невербальних і паралінгвістичних сигналів. Загалом цей компонент нині сприяє організації дій, вираженню ставлення до партнера, організації тексту повідомлень, якими обмінюються учасники спілкування (Бацевич, 2004, с. 158).

Поведінковий компонент комунікативної культури особистості тісно пов'язаний зі знаково-символічним. Будь-яка культура виробляє форми та правила комунікації, що відповідають конкретним умовам взаємодії людей. Комунікативна поведінка характеризується певними нормами, що дають змогу охарактеризувати конкретну комунікативну поведінку як нормативну чи ненормативну. Можна говорити про загальнокультурні, групові, ситуативні та індивідуальні норми, відповідно до яких вибудовуються моделі ймовірної і реальної поведінки.

Згідно з виділеними компонентами можна говорити про ідеальний, оптимальний, прийнятний і неприйнятний рівні комунікативної культури особистості фахівця соціальної сфери. Ідеальний рівень є практично недосяжним, тому що на цьому рівні людина повинна вибудувати свою взаємодію з оточенням у повній відповідності до загальнолюдських цінностей, повною мірою володіти вербальними й невербальними засобами спілкування, своєю мімікою, голосом. При цьому незалежно від ситуації людина повинна демонструвати толерантні моделі поведінки, дотримуватися норм етикету, не вступаючи в конфлікт із собою, своїми потребами й бажаннями. Такий рівень може розглядатися як орієнтир для особистості, як зразок, досягнення якого варто прагнути.

У процесі виділення оптимального та прийнятних рівнів комунікативної культури особистості ми виходили з розуміння оптимізації як вибору найкращого варіанта. У такому разі оптимальний рівень передбачає прагнення вирішувати комунікативні завдання, при цьому максимально орієнтуючись на загальнолюдські ідеали, за умови бачення різних соціально прийнятних для цієї ситуації моделей комунікативної поведінки. Урахування ситуаційних чинників, відповідно, – це одна з найважливіших характеристик комунікативної культури та критерій виділення її рівнів.

Про неприйнятний рівень комунікативної культури особистості свідчать асоціальна поведінка, грубість, використання ненормативної лексики, мізерний словниковий запас, неправильне розпізнавання та використання культуровідповідних знаків і моделей поведінки.

Не можна не погодитися з Л. Березовською в тому, що культура формується як важливий механізм людської взаємодії, основою якого є спілкування (Березовська, 2018, с. 35–36).

Спілкування для людей – найважливіша ознака людського існування. Без нього неможливі діяльність, формування й засвоєння духовних цінностей, формування та розвиток особистості. Спілкування супроводжує всі ці процеси, сприяє їх здійсненню. Спілкування багатогранне насамперед тому, що воно реалізується на різних рівнях: спілкуватися можуть країни і народи, партії, колективи та окремі особи; відповідно, і взаємодія між сторонами в цьому процесі буде різною за своєю соціальною значимістю. З іншого боку, спілкування може виявлятися по-різному: бути безпосереднім чи опосередкованим, відрізнитися за видами, зрештою, під час нього люди можуть обмінюватися думками, почуттями, досвідом, трудовими навичками тощо.

Величезне значення міжособистісного спілкування пояснюється найважливішими функціями, які воно виконує. По-перше, у спілкуванні здійснюється обмін інформацією для людей. Інформаційно-комунікативна функція в тій чи іншій формі та тією чи іншою мірою пов'язана з усіма формами діяльності людей. Навіть розумові процеси, на думку деяких учених, протікають більш результативно за умови безперервного інформаційного спілкування (Баранюк, 2016, с. 202).

Спілкування виконує так звану регуляційно-комунікативну функцію. У спілкуванні виробляються правила поведінки, її цілі, засоби, мотиви, засвоюються норми спілкування, оцінюються вчинки, складається своєрідна ієрархія цінностей. Не дивно, що саме у спілкуванні людина пізнає та переживає свою значущість.

Спілкування регулює рівень емоційної напруженості, створює психологічну розрядку та в підсумку формує той емоційний фон, на якому здійснюється наша діяльність і який значною мірою визначає саме світовідчуття. Ця функція спілкування в соціальній психології отримала назву афективно-комунікативної (Савенкова, 2015, с. 250). У реальному спілкуванні всі функції органічно зливаються незалежно від його форми.

Спілкування – це процес взаємодії та взаємозв'язку суб'єктів, у якому відбувається обмін інформацією, діяльністю та її результатами, досвідом, вміннями, навичками, емоційними станами. Саме у спілкуванні відбувається відтворення особистості, її свідомості, самосвідо-

мості, усієї духовності. І від того, якою мірою людина з дитинства підготовлена до спілкування в усьому обсязі його цінностей, форм і методів, видів та різновидів, як вона приймає та реалізує ідею наступності комунікативної діяльності, залежить її адаптивність до нових соціально-економічних умов суспільного й особистого життя.

У процесі включення в комунікативну діяльність здобувач вищої освіти, усвідомлюючи чи не усвідомлюючи це, постає перед необхідністю вибору цінностей спілкування. Їх безліч, і саме вони становлять його багатство, красу, функціональну різноманітність. Важко визначити порядковий номер у наборі цінностей спілкування, оскільки їх значущість визначається ситуацією, особистісним статусом людини, яка робить їх вибір, а також їх наявністю в певний момент.

Мабуть, першим у ряді цінностей спілкування все-таки варто назвати людську гідність. Це той соціальний пріоритет, за допомогою якого проявляється надійність та гарантованість духовних зв'язків людей, їхня особистісна стійкість.

Поряд із гідністю людини, її честю та порядністю ми називаємо три блоки цінностей спілкування: матеріальний, соціальний і духовний. У першому – результати продуктивної праці людей: міста, транспорт, техніка, предмети побуту, а також сам процес праці. У другий блок входять здоров'я, види дозвільних та спортивних занять, благополуччя людей, державні і громадські структури тощо. Третій блок – це найважливіша частина серед цінностей спілкування: знання, явища художньої культури, естетичні переваги внутрішнього світу людини, її здатність побачити, сприйняти та прийняти це у природі, у всьому створеному людьми. Сюди ж належать ідеї, ідеали морального, політичного, релігійного порядку. Цінність спілкування цього роду – мова людей.

Саме з огляду на ситуації вибору цінностей спілкування, його основних соціальних і духовних функцій можна говорити про комунікативну культуру. Це певний рівень контактної (прямої, безпосередньої та опосередкованої) взаємодії людей, за якого відбувається збагачення або руйнування системи духовних і матеріальних цінностей, особистісного потенціалу та життєвих планів.

З вищевикладеного можна дійти певних висновків. Так, комунікативна культура особистості може бути розглянута як формована у процесі життя унікальна сукупність відносин людини щодо взаємодії з іншими людьми, освоєних у процесі соціалізації знаків і символів, моделей імовірної та реалізованої поведінки, що виявляється у спілкуванні. Ці три компоненти є взаємодоповнювальними та взаємопов'язаними за умови домінування та визначальної позиції нормативно-ціннісного компонента. Комунікативна культура, заснована на толерантності, повинна відображати багатомірність і різноманіття людської культури та відповідати вимогам професійної етики фахівця соціальної сфери. Комунікативна культура особистості проявляється у спілкуванні.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо в розробленні технології формування комунікативної культури майбутнього фахівця соціальної сфери в умовах педагогічного університету.

Список використаної літератури

1. Баранюк В. Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2016. 346 с.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 344 с.
3. Березовська Л. Технології комунікативно-мовленнєвої діяльності соціальних працівників : навчальний посібник. Івано-Франківськ : НАІР, 2018. 220 с.
4. Драгомирецька Н., Кандагура К., Букач А. Комунікативна діяльність в державному управлінні : навчальний посібник. Одеса : Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 2017. 180 с.

5. Максименко С., Заброцький М. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування). Київ : Главник, 2005. 112 с.

6. Москаленко В. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 688 с.

7. Психологія спілкування : навчальний посібник / Л. Савенкова, В. Сгадова та ін. ; за заг. ред. Л. Савенкової. Київ : Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2015. 309 с.

References

1. Baraniuk, V. (2016). Formuvannya profesiino-komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnix fakhivtsiv sotsialnoi roboty [Formation of professional and communicative competence of future social work specialists]. *Candidate's thesis*. Khmelnytskyi, 346 p. [in Ukrainian].

2. Batsevych, F. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky: pidruchnyk [Basics of communicative linguistics: textbook]*. Kyiv: Akademiia, 344 p. [in Ukrainian].

3. Berezovska, L. (2018). *Tekhnologii komunikatyvno-movlenniievoi diialnosti sotsialnykh pratsivnykiv: navchalnyi posibnyk [Technologies of communication and speech activity of social workers: study guide]*. Ivano-Frankivsk: NAIR, 220 p. [in Ukrainian].

4. Drahomyretska, N., Kandahura, K., & Bukach, A. (2017). *Komunikatyvna diialnist v derzhavnomu upravlinni: navchalnyi posibnyk [Communicative activity in public administration: study guide]*. Odesa: Odesa Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, 180 p. [in Ukrainian].

5. Maksymenko, S., & Zabrotskyi, M. (2005). *Tekhnolohiia spilkuvannia (komunikatyvna kompetentnist uchytelia: sutnist i shliakhy formuvannia) [Communication technology (teacher's communicative competence: essence and ways of formation)]*. Kyiv: Hlavnuk, 112 p. [in Ukrainian].

6. Moskalenko, V. (2008). *Sotsialna psykholohiia: pidruchnyk [Social psychology: textbook]* (2nd ed., revis. and add.). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 688 p. [in Ukrainian].

7. Savenkova, L. (ed.) (2015). *Psykholohiia spilkuvannia: navchalnyi posibnyk [Psychology of communication: study guide]*. Kyiv: Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman, 309 p. [in Ukrainian].

Коношенко С. В., Коношенко Н. А., Трубник І. В. Сутність і структура комунікативної культури майбутнього фахівця соціальної сфери

У статті розкрито структурні компоненти комунікативної культури майбутнього фахівця соціальної сфери. Розкрито функції комунікативної культури суспільства. Обґрунтовано, що від рівня комунікативної культури залежить можливість людини адаптуватися на роботі, у суспільстві, а також здатність зменшити вплив негативних чинників на її емоційний стан і самосвідомість. Комунікативну культуру особистості розглянуто як систему її якостей, яка включає культуру мовної дії, культуру налаштування на спілкування та психоемоційне регулювання свого стану, культуру жестів і пластики рухів, культуру сприйняття комунікативних дій партнера зі спілкування, культуру емоцій.

Обґрунтовано нормативно-ціннісний, пізнавальний і знаково-символічний компоненти комунікативної культури особистості як основні компоненти комунікативної культури фахівця соціальної сфери. Ці три компоненти є взаємодоповнювальними і взаємопов'язаними за умови домінування та визначальної позиції нормативно-ціннісного компонента. Відповідно до виділених компонентів охарактеризовано ідеальний, оптимальний, прийнятний і неприйнятний рівні комунікативної культури особистості фахівця соціальної сфери. Показано, що комунікативна культура, заснована на толерантності, повинна відображати багатовимірність і різнома-

ніття людської культури та відповідати вимогам професійної етики фахівця соціальної сфери. Обґрунтовано, що комунікативна культура особистості проявляється у спілкуванні.

Ключові слова: комунікативна культура, фахівець, соціальна сфера, компонент, спілкування.

Konoshenko S., Konoshenko N., Trubnik I. The essence and structure of the communicative culture of the future specialist in the social sector

The article reveals the structural components of the communicative culture of a future specialist in the social sector. The functions of the communicative culture of society are revealed. It is substantiated that a person's ability to adapt at work, in society, the ability to reduce the impact of negative factors on his emotional state, self-awareness depends on the level of communicative culture. The communicative culture of an individual is considered as a system of its qualities, which includes: the culture of speech action, the culture of tuning into communication and psycho-emotional regulation of one's state, the culture of gestures and plasticity of movements, the culture of perceiving the communicative actions of a communication partner, the culture of emotions.

The normative-value, cognitive and sign-symbolic components of the communicative culture of the individual as the main components of the communicative culture of the social sphere specialist are substantiated. These three components are complementary and interrelated with the dominance and determining position of normative and value. Accordingly, the selected components characterize the ideal, optimal, acceptable and unacceptable levels of communicative culture of a social specialist. It is shown that a communicative culture based on tolerance should reflect the multidimensionality and diversity of human culture and meet the requirements of the professional ethics of a specialist in the social sector. It is substantiated that the communicative culture of the individual manifests itself in communication.

Key words: communicative culture, specialist, social sector, component, communication.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 07.02.2023 р.
Прийнято до друку 23.02.2023 р.